

“Social Death” ความตายทางสังคม: ความตายที่เกิดขึ้นได้ตลอดช่วงชีวิต

หลายคนมักจะหลีกเลี่ยงที่จะคิดหรือนึกถึงเกี่ยวกับ “ความตาย (Death)” อาจเพราะจากนิยามที่ว่า “Death is the end of life” อาจทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจได้ว่า ความตายคือการเสียชีวิต การหมดลมหายใจ หรือการสิ้นใจ เป็นจุดสิ้นสุดการมีชีวิตอยู่ แต่ในความจริงแล้ว “ความตาย” มีได้ในหลายรูปแบบและมีอยู่หลายช่วงระยะเวลาของชีวิต และคนเราสามารถตายได้แม้ยังมีชีวิตอยู่ บทความนี้จะพาเราไปเปิดมุมมองความตายในรูปแบบต่าง ๆ ที่เราอาจไม่นึกถึง แม้มันจะอยู่ใกล้ตัวเรามากก็ตาม

ความตายมีกี่ประเภท?

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทของความตาย (categorizing of death) นั้นสามารถแบ่งประเภทได้หลากหลายลักษณะมาก ๆ ขึ้นอยู่กับการอธิบายของแต่ละศาสตร์ ซึ่งการอธิบายความตายในทางสังคมนั้นในงานเขียนของ Sudnow (1967) ได้แบ่งความตายไว้เป็น 3 ประเภทใหญ่คือ 1) ความตายทางคลินิก (Clinical death) 2) ความตายทางชีวภาพ (Biological death) และ 3) ความตายทางสังคม (Social death) ซึ่งการแบ่งประเภทความตายทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับการแบ่งประเภทความตายที่อธิบายไว้ในหลักสูตร *End of Life Care* ของ University of Glasgow (2023) ซึ่งระบุว่าประเภทความตายทั้ง 3 ลักษณะนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งกับการดูแลผู้ป่วย ผู้สูงวัย และการเตรียมการวาระท้ายของชีวิต เพราะในช่วงของการรักษาพยาบาลจากความเจ็บป่วยและระยะใกล้เสียชีวิตบางคนอาจต้องเผชิญกับความตายทางสังคมก่อนความตายทางคลินิกและความตายทางชีวภาพ

สำหรับความตายประเภทแรก “ความตายทางคลินิก (Clinical death)” คือสิ่งที่ทุกคนน่าจะคุ้นชินกันมากที่สุด ความตายแบบนี้ อาจถือว่าเป็นภาพจำของทุกคนในโลกสมัยใหม่มากที่สุด เนื่องจากกระบวนการแพทยานูวัตร์ (Medicalization) ที่ทำให้ชีวิตและการตายต้องอยู่ในระบบการแพทย์เป็นหลัก ความตายทางคลินิกเป็นศัพท์ทางการแพทย์ที่ใช้เรียกการหยุดการไหลเวียนโลหิตและหยุดการหายใจ ร่างกายหยุดการทำงาน หัวใจหยุดเต้น ไม่มีสัญญาณชีพ สมองหยุดการทำงานชั่วคราว ความตายทางคลินิกนี้สามารถถูกคาดการณ์ล่วงหน้าถึงช่วงเวลาที่将会เกิดขึ้นได้ เช่น การอยู่ในช่วงระยะสุดท้ายการเจ็บป่วยหรือการเป็นโรค หรือในกลุ่มผู้สูงวัยที่อยู่กลุ่มสูงอายุมาก ๆ รวมไปถึงอาจเกิดขึ้นแบบกะทันหัน เช่น ภาวะหัวใจวาย หรือเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุ

เมื่อบุคคลเผชิญกับความตายแบบคลินิกแล้ว จากนั้นจะนำไปสู่ความตายประเภทที่สองก็คือ “ความตายทางชีวภาพ (Biological death)” กล่าวคือ ความตายที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงจากความตายทางแพทย์ โดยอวัยวะต่าง ๆ ของร่างที่เสียชีวิตแล้ว จะเข้าสู่ภาวะขาดเลือดและออกซิเจนเป็นเวลานานพอ จนเริ่มทำให้เซลล์ส่วนต่าง ๆ เกิดความเสียหายและเริ่มตายไป

ตัวอย่างสถานการณ์ เช่น การเกิดภาวะหัวใจหยุดเต้นกลายเป็นภาวะความตายทางคลินิก หลังจากนั้น 4-6 นาที หากไม่มีการปั๊มหัวใจ ร่างกายจะเริ่มเข้าสู่ภาวะความตายทางชีวภาพ สมองขาดออกซิเจน เซลล์ส่วนต่าง ๆ เริ่มตายไป (ดูตัวอย่างเพิ่มเติมของการอธิบายความตายประเภทนี้ได้จาก <https://www.aedcpr.com/online-cpr/heart-attack.php>)

ส่วนความตายประเภทที่ 3 “ความตายทางสังคม หรือ Social death” หลายคนอาจไม่ค่อยคุ้นชิน แต่เชื่อได้ว่าต้องเคยรับรู้หรือพบเห็นความตายประเภทนี้มาบ้างไม่มากก็น้อย ในอดีตมีการอธิบายภาวะความตายประเภทนี้โดยเชื่อมโยงกับความตายทางคลินิก เช่น ผู้ที่หัวใจหยุดเต้นมีการกู้ชีพได้สำเร็จ แต่เซลล์สมองตายไปจำนวนมาก และทำให้บุคคลต้องกลายสภาพมาอยู่ในภาวะที่คนทั่วไปมักเรียกว่า “เจ้าชายนิทราหรือเจ้าหญิงนิทรา” (จุล ทิสยากร, 2532) อย่างไรก็ตาม หากศึกษาลึกลงไปความตายทางสังคมนี้อาจอธิบายได้หลากหลายแง่มุมตามแต่ละศาสตร์ที่นำไปใช้ในการให้นิยามความหมาย ความตายประเภทนี้แตกต่างจากความตายทางคลินิกและความตายทางชีวภาพอย่างชัดเจน เพราะความตายทางสังคมนั้น มักเป็นความตายที่เกิดขึ้นในขณะที่คนยังมีชีวิตอยู่ กล่าวคือ เป็นภาวะที่ร่างกายยังมีชีวิต แต่ถูกปฏิบัติจากสังคมเหมือนเราได้ตายไปแล้วหรือการถูกปฏิบัติหลังจากที่ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว ความตายประเภทนี้ จึงอาจถือได้ว่าเป็นประเภทความตายที่เกิดขึ้นได้ทุกช่วงเวลาของคุณ

ความตายทางสังคม: ความตายที่เกิดขึ้นได้ตลอดช่วงชีวิต

หากเราใช้มุมมองการมีชีวิตเท่ากับร่างกายยังหายใจ ถ้าเราพูดถึงความตาย เราก็จะเข้าใจความตายเป็นเพียงภาวะการหยุดการทำงานของร่างกาย เป็นความตายทางคลินิกหรือทางชีวภาพ แต่หากเราใช้มุมมองทำความเข้าใจความตายในมิติร่างกายของปัจเจกนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม เราจะเข้าใจได้ทันทีว่า ความตายทางสังคมเป็นความตายที่จะเกิดขึ้นได้ขณะที่เรายังมีลมหายใจอยู่ ความตายปรากฏขึ้นแม้ว่าร่างกายเรายังไม่ดับสูญ ซึ่งสิ่งนี้จึงเป็นความแตกต่างที่ชัดเจนระหว่างความตายทางชีวภาพกับความตายทางสังคม โดยความตายทางสังคมไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นพร้อมกับความตายทางชีวภาพ สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ความตายทางสังคมเกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าเชิงบรรทัดฐาน (Normative valence) ในขณะที่ความตายทางชีวภาพนั้นไม่มีส่วนนี้ (Tomasini, 2017)

นิยามความตายทางสังคม (Social death) ที่มักถูกอ้างอิงคืองานเขียนเรื่อง Slavery and social death: A comparative study ของ Patterson (1982) เขาได้อธิบายความตายทางสังคมในเชิงประวัติศาสตร์ของระบบสังคมทาส โดยมองว่าความตายทางสังคมถูกอธิบายเชื่อมโยงกับการตกอยู่ในสภาวะการตกเป็นทาส การถูกเหยียดเชื้อชาติของทาสนั้นกลายเป็นภาพสะท้อนการถูกทำให้ตายทางสังคม ตัดขาดจากสิ่งต่าง ๆ ส่วนการอธิบายความตายทางสังคมในมิติทางสังคมศาสตร์นั้นอาจให้ความหมายของความตายทางสังคมโดยหมายรวมถึงกระบวนการที่บุคคลถูกเบียดขับจากกลุ่ม การตกหล่นจากเครือข่ายทางสังคม การถูกทำให้กลายเป็นกลุ่มชายขอบ (Marginalization) การถูกลดความเป็นมนุษย์

(Dehumanization) และกระบวนการถูกตีตราทางสังคม (Stigmatization) ทำให้บุคคลถูกจำกัดในด้านต่าง ๆ ทางสังคม

ในงานเขียนเรื่อง *What is social death?* ของ Králová (2015) ระบุว่า แนวคิดเรื่องความตายทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยอธิบายภาวะ “ความมีชีวิต” หรือ “ความตาย” ของบุคคลได้อย่างน่าสนใจ โดยเขาได้ทำการสังเคราะห์นิยามความหมายของความตายทางสังคมจากงานศึกษาที่ผ่านมาในอดีต ซึ่งเขาได้จัดกลุ่มความตายทางสังคมออกเป็น 3 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) ความตายทางสังคมจากการสูญเสียอัตลักษณ์ทางสังคม 2) ความตายทางสังคมจากการสูญเสียความเชื่อมโยงทางสังคม และ 3) ความตายทางสังคมจากการสูญเสียที่เกี่ยวข้องกับการเสื่อมสลายและไร้สมรรถภาพของร่างกาย อาทิเช่น ความเจ็บป่วย ความชราภาพ ทูพพลภาพการกลายเป็นผู้พิการ การถูกทรมาณร่างกาย ภาวะสมองเสื่อม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ปัจเจกเกิดภาวะความตายทางสังคม เนื่องจากอัตลักษณ์ทางสังคมของผู้คนย่อมแสดงออกผ่านทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้เขายังเห็นว่า ความตายทางสังคมเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับความเป็นอยู่ที่ดี (Well-being) ของปัจเจก

อย่างไรก็ตาม การศึกษาความตายทางสังคมในปัจจุบันนั้นมักได้รับการพิจารณาเชื่อมโยงกับสุขภาพความเจ็บป่วย คุณภาพชีวิตของปัจเจกขณะที่ยังมีชีวิต กระบวนการตาย (dying) และคุณภาพการตายในขณะที่กำลังจะเสียชีวิตของบุคคล โดยความตายทางสังคมในช่วงก่อนเสียชีวิต อาจแบ่งเป็นความตายในขณะที่บุคคลมีชีวิตปกติ การใช้ชีวิตประจำวันโดยทั่วไป แต่ถูกสังคมปฏิเสธ การไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม การตกในภาวะที่ไม่มีมีการปฏิสัมพันธ์กับใครในสังคม การถูกทำให้ไม่มีตัวตนในสังคม อาจเป็นสถานการณ์ที่บุคคลถูกกีดกันหรือถูกทำให้แปลกแยกออกจากสังคม อีกด้านหนึ่งคือความตายทางสังคมที่ปรากฏในขณะที่บุคคลเจ็บป่วย ซึ่งในงานเขียนของภาวิกา ศรีรัตนบัลล์ (2561) ให้นิยามไว้ว่าความตายทางสังคมเป็น “การดำรงอยู่แต่ปราศจากความหมาย” กล่าวคือ เมื่อปัจเจกเจ็บป่วยเข้าสู่สถานภาพความเป็น “ผู้ป่วย” ที่ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางสังคมของตนเองได้ดั้งเดิม การถูกตัดขาดจากวิถีทางสังคมที่คุ้นชิน บางกรณีความเจ็บป่วยอาจทำให้เกิดภาวะการติดเตียง ติดบ้าน การถูกกักบริเวณ หรือถูกรังเกียจจากสังคม นอกจากนี้ ความตายทางสังคมของผู้ป่วย อาจมาจากการถูกละเลยทอดทิ้งจากครอบครัว การถูกปฏิบัติจากบุคลากรทางการแพทย์ต่อผู้ป่วยเสมือนผู้ป่วยเป็นศพ การสูญเสียสถานะทางสังคมของผู้ป่วย (Ghane et al., 2021)

แต่อย่างไรก็ตาม ความตายทางสังคมนี้ อาจไม่ได้เกิดขึ้นจากการที่ถูกสังคมกระทำเสมอไป ในงานเขียนของ Borgstrom (2017) ได้อธิบายว่าบางกรณีปัจเจกอาจเลือกตัดสินใจแยกตัวเองออกจากสังคม เช่นกรณีของผู้ป่วยระยะสุดท้ายอาจเลือกที่จะมีความตายทางสังคมแบบใดแบบหนึ่งก่อนที่ร่างกายจะเสียชีวิต ซึ่งอาจสะท้อนภาพการตายดีอีกลักษณะหนึ่งที่ไม่ใช่ภาพการตายดีแบบมีผู้คนห้อมล้อม และเป็นการตายโดดเดี่ยวแบบไม่ได้สูญเสียอำนาจความเป็นผู้กระทำการ ดังนั้นอาจเป็นอีกมิติของข้อโต้แย้งเรื่องนิยามความตายทางสังคมในมิติการสูญเสียอัตลักษณ์ส่วนบุคคล นอกจากนี้ ความตายทางสังคมอาจเกิดขึ้นหลังจากบุคคลเสียชีวิต

ทางกายภาพ (ร่าง) ไปแล้ว เช่น กรณีของการที่บุคคลใกล้ชิดกับผู้ตาย พยายามรักษาอัตลักษณ์ของผู้เสียชีวิต ทำให้ผู้ตายเปรียบเสมือนยังคงมีชีวิตอยู่ (dead alive) การเข้าไปปฏิสัมพันธ์ในบัญชีสังคมออนไลน์ของผู้ตาย การเก็บข้าวของผู้ตายไว้ การเป็นผู้ดูแลระยะเวลา ยาวนาน เมื่อผู้นั้นเสียชีวิตไปทำให้ตนเองต้องขาดการติดต่อกับสังคมเดิมที่ตนเคยติดต่อกันในช่วง เป็นผู้ดูแล ภาวะดังกล่าวก็อาจเป็นความตายทางสังคมที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลเสียชีวิตแล้ว เช่นกัน เพียงแต่เกิดขึ้นกับอีกบุคคลหนึ่ง หรือกรณีที่ผู้สูญเสียบุตรระหว่างคลอด (การตายปริกำเนิด) อาจทำให้สังคมรอบข้างไม่แน่ใจต่อการรับรู้การสูญเสียดังกล่าวเพราะทารกยังไม่มีชีวิตชัดเจน ก็เปรียบเสมือนว่าความตายดังกล่าวเป็นความตายทางสังคมลักษณะหนึ่งได้เช่นกัน ความตายทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน ไม่มีกำหนดระยะเวลาที่ชัดเจน และแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

ผลที่ตามมาของความตายทางสังคมที่สังคมอาจต้องเผชิญเพิ่มขึ้น

ในงานศึกษาของ Ghane et al. (2021) ระบุว่า ผลที่ตามมาของความตายทางสังคมที่เกิดขึ้นในผู้ป่วยนั้นจะก่อให้เกิดภาวะการตายที่ไม่ดี (Bad death) หรือในกรณีผู้ป่วยโคม่าหรือผู้ป่วยโรคร้ายแรงเมื่อตกอยู่ในภาวะความตายทางสังคม คือการถูกมองว่าเป็นผู้ไม่กระตือรือร้นในสังคมหรือชุมชนอีกต่อไป (a socially active person) ญาติและคนใกล้ชิดอาจมองว่าเขาเป็นคนที่พร้อมจะตาย ความตายทางสังคมยังก่อให้เกิดภาวะความตายที่น่าอับอาย (Disgraceful death) กล่าวคือเป็นการตายโดยไม่มีสังคมและอัตลักษณ์ตัวตน กลายเป็นบุคคลไร้ตัวตนของสังคม (nobody) ความตายทางสังคมยังสามารถส่งผลสร้างความเปราะบางทางการเงิน การลดสถานะทางกฎหมายทำให้ขาดการได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือ รวมถึงด้วยผลในด้านการถูกตีตราทางสังคมให้แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย

เมื่อย้อนคิดกลับมาที่สังคมไทย ความตายเป็นสิ่งต้องห้าม เป็นอับมงคลอย่างหนึ่งที่วัฒนธรรมไทยหลีกเลี่ยงไม่ให้ผู้คนนึกถึง แต่อย่างที่ทราบกันดีว่า สังคมไทยกำลังอยู่ภาวะสังคมสูงวัย สิ่งที่สังคมกำลังเผชิญคือประชากรสูงอายุมีจำนวนมากขึ้น คำถามสำคัญคือ ความตายทางคลินิก ความตายทางชีวภาพ และความตายทางสังคมจะเป็นอย่างไรในสังคมไทย? จากสถิติสาธารณสุขพบว่า จำนวนประชากรไทยมีแนวโน้มจำนวนการตายที่เพิ่มขึ้น ข้อมูลจากมรณบัตรพบว่าสาเหตุการตายที่สำคัญของคนไทยคือการเจ็บป่วยเรื้อรังโดยเฉพาะโรคมะเร็ง โรคหลอดเลือดในสมอง โรคปอดอักเสบ และโรคหัวใจขาดเลือด การตายส่วนมากกว่าร้อยละ 43 เป็นการตายในโรงพยาบาล (กระทรวงสาธารณสุข, 2566) ในขณะที่สถิติจำนวนผู้สูงอายุของประเทศไทยมีกว่า 12 ล้านคน คิดเป็นเกือบร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด และมีแนวโน้มเพิ่มจำนวนมากขึ้น (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2566) ดังนั้น หากคิดแบบเร็ว ๆ โดยเชื่อมโยงสถิติปรากฏการณ์สังคมสูงวัยของประเทศไทย จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวโน้มความตายทางคลินิกและความตายทางชีวภาพของสังคมไทยอาจมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากสาเหตุการตายโรคเรื้อรังและสถานที่ตายในโรงพยาบาล เช่นเดียวกับความตายทางสังคมที่อาจเพิ่มขึ้นจำนวนมาก

ในกลุ่มผู้สูงอายุที่ร่างกายเสื่อมถอย ผู้ป่วยติดเตียงไม่สามารถใช้ชีวิตทางสังคมได้เช่นเดิม ในขณะที่ผู้ป่วยโรคเรื้อรังที่เพิ่มขึ้นก็อาจทำให้เกิดภาวะทุพพลภาพและเข้าสู่ภาวะความตายทางสังคมเพิ่มขึ้นเช่นกัน สิ่งเหล่านี้อาจเห็นได้มากขึ้นจากข่าวผู้สูงอายุและผู้ป่วยถูกทอดทิ้ง ปრაการณความตายอย่างโดดเดี่ยว (lonely death) และการตายตามลำพัง (dying alone) ที่มีบ่อยครั้งขึ้น ดังนั้นโจทย์เรื่องการศึกษามาตรการป้องกันและลดความตายทางสังคมจึงอาจจำเป็นต้องตระหนักถึงมากยิ่งขึ้น

ผู้เขียน

จิตินันท์ ฝิวนิล

อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

เอกสารอ้างอิง

กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2566). *สถิติผู้สูงอายุ*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2566 จาก

<https://www.dop.go.th/th/know/side/1/1/2449>

กระทรวงสาธารณสุข. (2566). *สถิติสาธารณสุข 2565*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2566 จาก

<https://spd.moph.go.th/wp-content/uploads/2023/11/Hstatistic65.pdf>

จุล ทิสยากร. (2532). ปัญหาในการตัดสินใจการตายในเด็ก. *จุฬาลงกรณ์เวชสาร*, 33(2), 85-93.

ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์. (2561). "บ้าน"สุดท้ายของชีวิต: มุมมองเชิงสังคมวิทยาต่อการบริหารคุณภาพชีวิตระยะท้าย. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)

Borgstrom, E. (2017). Social Death. *QJM: An International Journal of Medicine*, 110(1), 5-7. <https://doi.org/10.1093/qjmed/hcw183>

Ghane, G., Shahsavari, H., Zare, Z., Ahmadnia, S., & Siavashi, B. (2021). Social death in patients: Concept analysis with an evolutionary approach. *SSM - population health*, 14, 100795. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100795>

Krállová, J. (2015). What is social death?. *Contemporary Social Science*, 10(3), 235-248.

Patterson, O. (1982). *Slavery and social death: A comparative study*. Cambridge: Harvard University Press.

Sudnow, D. (1967). *Passing on*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Tomasini, F. (2017). Chapter 2, What and When Is Death? In *Remembering and Disremembering the Dead: Posthumous Punishment, Harm and Redemption over Time*. Retrieved October 13, 2023, from

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK464649/>

University of Glasgow. (2023). *Categorising Death*. In *End of Life Care: Challenges and Innovation*. Retrieved October 13, 2023, from

<https://www.futurelearn.com/courses/end-of-life-care/8/steps/1397096>